

A keleti szláv nyelvek együttélése, egymásra hatása és vegyülése Fehéroroszországban és Ukrajnában

Moser, Michael: Koexistenz, Konvergenz und Kontamination ostslavischer Sprachen in Weißrußland und in der Ukraine. = Zeitschrift für Slawistik, 45. Band. 2000. 185–199. p.

Az ismert bécsi szlavista a nyelvi kontaktusok és a politika szoros összefüggését mutatja be a volt Szovjetunió három keleti szláv nyelvének – az oroszoknak, az ukránnak és a fehérorosznak – a sajátos együttélésén. Az ukránt és a fehéroroszt a látszat kedvéért támogatták a Szovjetunióban, ugyanakkor e két nyelv beszélőit és ápolóit – főleg 1930 után – tömegesen elnyomták. A fehéroroszt és az ukránt oly mértékig lehetett használni, amíg nem kezdtek önálló életet élni, tehát kikényszerítették azt is, hogy e két rokon nyelv struktúrájában és szókincsében az oroszhoz idomuljon.

Csak ennek fényében érthető meg, hogy noha az ukrán a maga kerekén 40 millió beszélőjével az orosz és a lengyel után a harmadik legerjedtebb szláv nyelv és a maga 8 millió beszélőjével a fehérorosz is a nagyobb szláv nyelvek közé tartozik, e két nyelv mégis a veszélyeztetett szláv nyelvek közé sorolandó. Ha alaposabban szemügyre vesszük a számok mögött rejtő tényeket, kiderül, hogy a bevallott nemzetiségi hovatartozás nem azonos az anyanyelv ismeretével, különösen nem annak kielégítő színvonalú ismeretével. Fehéroroszországban például abból a 7,9 millió lakosból, akik fehérorosz nemzetiségűnek vallották magukat, csak 6,34 millióan (80,25%) vallották magukat fehérorosz anyanyelvűnek, közülük is csak 3,58 fő tudta a fehéroroszt aktívan és passzívan egyaránt használni. Az 1989. évi adatok szerint az Ukrajnában élő ukrán nemzetiségűek 12,3 százaléka, a Fehéroroszországban élő fehérorosz nemzetiségűek 19,73 százaléka nyelvíleg teljesen el volt oroszosodva.

Lényeges nyelvpolitikai tényező az orosz kisebbségek jelenléte is. Az 52,1 millió összlakosságú Ukrajnában 11,4 millió orosz él (22%). Fehéroroszországban 1989-ben 1,35 millió orosz élt, ami a 10,15 milliós összlakosság 13,3 százaléka. Az oroszok igen nagy arányban vannak képviselve a vezető állásokban. Egy 1988-as adat szerint Fehéroroszországban a felsőoktatási intézményekben oktatók közül csak 56 százalék volt a fehérorosz nemzetiségűek aránya. Az ukrainai és a fehéroroszországi oroszok közül sokan vonakodnak megtanulni a többségi nyelvet, hanem azt követelik, hogy az államban és a társadalomban az orosz egyenrangú legyen.

A tényleges nyelvhasználat még ezeknél a számoknál is bonyolultabb a valóságban. Az ukrán 1990 óta hivatalosan Ukrajna egyetlen államnyelve, a közigazgatásban és az oktatásban használata azóta terjed, presztízse nő. Kelet-Ukrajna és a Krim bonyolult etnikai viszonyait tudomásul véve ezekben a régiókban, ahol az oroszok aránya az 50 százalékot is meghaladja, az orosz nyelv gyakorlatilag második hivatalos nyelvként funkcionál. Saját nyelvükhöz az ukránok leginkább Nyugat-Ukrajnában, főleg az egykori Galíciában ragaszkodnak. Az ukrán nyelvű bölcsődék és óvodák aránya 1990-ben 50,8 százalék volt, ez 1996-ra 68,9 százalékra emelkedett. Emelkedett az ukrán tannyelvű iskolák tanulóinak az aránya is, mégpedig a Krímen kívül mindenütt, még az orosz többségű nagyvárosokban is.

Ezzel szemben Fehéroroszországban, ahol 1995 óta a fehérorosz és az orosz nyelv egyenjogúnak számít, a fehérorosz jövője problematikusnak látszik. Országosan a tanulók 33 százaléka járt fehérorosz tannyelvű iskolába, de a városokban ez az arány nem éri el a 2 százalékot. A fehérorosz nyelvű könyvek és periodikák aránya 25 százalék körül mozog.

A két nyelv közül nyilvánvalóan a fehérorosz a fenyegetettebb. Ennek oka a fehérorosz standard kései kialakulásában is rejlik. Az első fehérorosz nyelvtan csak az első világháború éveiben készült, a standard normáinak a kialakulása az 1920-as években Szovjet-Fehéroroszországban sikeresen haladt, de hamarosan megkezdődött a fehérorosz értelmiség üldözése, majd 1933-ban olyan helyesírási reformnak nevezett nyelvi reformot léptettek életbe, amely egyértelműen az oroszhoz közelítette a fehérorosz irodalmi nyelvet.

Az ukránt a szovjet politika hasonló módon érintette, itt azonban az irodalmi nyelv már az első világháború előtt komoly hagyományokkal rendelkezett, mégpedig azért, mert bár a cári Oroszországban 1876-tól tiltva volt az ukrán nyelv használata nyomtatásban, az Osztrák–Magyar Monarchia területén (Galíciában, Bukovinában) szabadon fejlődhetett az ukrán nyelvű kultúra. Nyugat-Ukrajnában vannak városok (pl. L'viv/Lemberg), ahol az ukrán az utca nyelve is. A városi nyelv azonban Kelet-Ukrajnában mindenütt az orosz, Kijevben is túlsúlyban van a napi érintkezésben. Ennek ellenére az ukrán esélyei lényegesen jobbakként, mint a fehéroroszé.

Az orosz nyelv hatása nem korlátozódik a fehérorosz és az ukrán standardra. Fehéroroszországban és Ukrajna jelentős (főleg keleti) vidékein a fehérorosz, illetve az ukrán standard helyett egy fehérorosz, illetve ukrán színezetű szubstandard orosz a napi érintkezés nyelve. A fehérorosszal vegyült orosz *trasjanka*-nak, az ukrán–orosz keveréknyelvet *suržyk*-nak nevezik. Ezeknek nincsenek normáik, a két nyelv vegyítési aránya egyénenként változó.

A fenti körülmények nagy feladat elé állítják mindkét országban a nyelv művelőket. A szerző által példákkal is bőven illusztrált helyzetkép alapján úgy tűnik, hogy az ukrán nyelv művelők számíthatnak nagyobb sikerre.

Zoltán András

Állam nélküli kisebbségek nyelveinek életképessége (A bánáti bolgárok, az orosz óhitűek és a kasubok példáján)

Steinke, Klaus: *Aspekte der ethnolinguistischen Vitalität staatenloser Minderheiten*
(Am Beispiel der Banater Bulgaren, der Altgläubigen und der Kaschuben). = *Slavistica Vilnensis* 2001
(= *Kalbotyra* 50 [2]), 57–66. p.

Általában azokat a szláv kisebbségi nyelveket tartják a legveszélyeztetettebbeknek, amelyeknek nincs anyaországuk. Ide tartoznak kétségtelenül a kasubok, akiknek sosem volt saját államuk, és autonómiával sem rendelkeznek. Ide sorolhatók azonban az Oroszország határain kívül élő orosz óhitűek és a bánáti bolgárok is, mert az ő önazonosságukat inkább az elvándorlásukat egykor kiváltó vallási különállásuk, semmint az ehhez képest másodlagos nemzeti hovatartozásuk határozza meg.

E nyelvek hamarosan bekövetkező kihalásáról, beszélőinek a környező többségi néphez való maradéktalan beolvadásáról gyakran esik szó a tudományban is. L. Miletič már 1900-ban arról írt, hogy a bánáti bolgárok a kihalás szélén állnak. Ugyanez olvasható a lengyelországi, illetve bulgáriai óhitű oroszokról szóló híradásokban is. Ugyancsak peszsimista prognózisok látnak napvilágot a kasubok túlélési esélyeiről.

A tények azonban nem ennyire elszomorítóak. Nemrég, 2000-ben jelent meg a bánáti bolgárok nyelvére frissen lefordított Újszövetség, ugyanabban az évben adták ki az első

kasub ábécés könyvet is, ami fontos lépés a kasub standard nyelv kialakításában. Bulgáriában és más volt kommunista irányítású országokban a demokratikus fordulat óta más vallási csoportokhoz hasonlóan az orosz óhitűek is szabadon gyakorolhatják vallásukat, megszervezhetik a hitoktatást, és kiadhatják az ehhez szükséges tananyagokat. Csalhatatlan bizonyítékai ezek a tények annak, hogy milyen életképesek ezek a kisebbségi nyelvek, noha már sokszor halálhíriüket keltették.

A demográfiai tényező ebben nem játszik pozitív szerepet. A három említett kisebbség létszáma legjobb esetben is csak stagnál. A bánáti bolgárok száma a többi romániai kisebbségéhez – a németekéhez vagy pláne a magyarokéhoz képest – mindig is elenyésző volt. Ebből a szempontból bizonyos párhuzamosság figyelhető meg az óhitű oroszokkal, akik Lengyelországban, Bulgáriában és az Egyesült Államokban kis létszámú csoportokat alkotnak. Kis létszámuk folytán ritkán kerülnek az érdeklődés homlokterébe. Az 1992. évi népszámlálás alkalmával Arad megyében 1112, Temes megyében 7151, összesen 8263 személy vallotta magát bolgárnak. A korábban bolgár többségű Vinga városban ma már kisebbségben élnek. Az óhitűek száma Bulgáriában mintegy 800, Lengyelországban 2500, Romániában 38 000, az Egyesült Államokban 8000. A kasuboknál különbséget szokás tenni az etnikailag magukat ide sorolók és a nyelvet beszélők között, ez utóbbiak számát mintegy 50 000 főre becsülik. Magukból a puszták számából is a fenyegetettség következik.

Jelentős pozitív változások mentek végbe egész Európában a kisebbségi jogok megfogalmazása és gyakorlása terén. Ezek a változások nem maradtak hatás nélkül a kelet- és délkelet-európai országokra sem, mert az Európai Közösséghez csatlakozni akarván, igyekeznek megfelelni az európai standardoknak. A Ceaușescu-rezsim bukása óta a bánáti bolgárok szabadon gyakorolhatják vallásukat, és fejleszthetik kultúrájukat. Elismert kisebbség lettek, képviselőjük van a parlamentben. Újságjaik vannak, iskoláikban a bolgár irodalmi nyelven folyik az oktatás. A kommunizmus bukása után az orosz óhitűek vallásgyakorlásának megszűntek a hivatalos korlátai. A kasubok esetében a változások nem a vallási életet érintették, hanem a kulturális önállóság kifejezésének nyitottak szabad utat. A kasub nyelv mint tantárgy bevezetése fontos lépése a nyelv megőrzésének.

A bánáti bolgárok és az orosz óhitűek eredetileg egyaránt vallási menekültek voltak. Vallási különállásuk biztosította nyelvi és etnikai különállásukat. A katolikus bánáti bolgárok ezért tudnak fennmaradni sajátos etnikumként nemcsak a környezetükben élő ortodox románsággal, hanem az anyaországi bolgárokkal szemben is. A felekezeti különbséggel magyarítható az is, hogy évszázadokon át gyér kapcsolatot tartottak fenn az anyaországgal. A vallási különbség a katolikus bolgároknál ma is erőteljes szerepet játszik a párválasztásban, így a vegyes házasságoknál megkövetelik a nem katolikus házastárs betérését, ami azzal jár, hogy az eredetileg nem katolikus házastársnak a bánáti bolgár nyelvet is el kell sajátítania legalább annyira, amennyire azt a vallásgyakorlás megköveteli. A bánáti bolgárok ugyanis saját nyelvjárásuk alapján kifejlesztettek egy latin betűvel írt egyházi nyelvet, amelyre nemcsak az Újszövetséget fordították le, hanem amelyen énekes- és imádságoskönyveket is szerkesztettek. Ezt a nyelvet aztán a média és a szépirodalom is használni és művelni kezdte. Ezzel szemben az iskolákban a bolgár standardot oktatják, természetesen cirill írással.

Más a helyzet e tekintetben az óhitű oroszoknál, akik a régi, a Nyikon-féle könyvrevízió előtti egyházi szláv szövegeket hozták magukkal és másolták tovább, s az így megőrzött egyházi nyelvet a világi életben nem lehetett használni. Saját iskoláikban kezdetben csak ezt az egyházi szlávot tanították, a modern orosz irodalmi nyelvet egyáltalán nem. Az orosz nyelv oktatása csak akkor érte el őket, amikor azt a szovjet befolyási övezetbe került országokban kötelezően bevezették.

Az iskolai oktatás másként hat a három csoportban. A bánati bolgároknál és az óhitű oroszoknál inkább az anyanyelv(járás) ellen dolgozik, míg a kasuboknál az anyanyelv tudatos ápolásának eszköze. A vallásgyakorlás a bánati bolgároknál továbbra is a sajátos irodalmi mikronyelven, az óhitű oroszoknál az archaikus egyházi szlávon történik. A kasuboknál az istentiszteleti nyelv a lengyel, bár újabban a gyermekek kasub nyelvű imákat is tanulnak. A tágabb környezettel való érintkezés nyelve mindhárom csoport esetében természetesen a környező többségi nyelv.

Zoltán András

Három balti város (Riga, Vilna, Königsberg) nyelvi helyzete

Dini, Pietro U.: Die sprachliche Lage in den baltischen Städten: Riga, Vilnius und Königsberg = Res Balticae. Miscellanea Italiana di Studi Baltistici 7. A cura di Pietro U. Dini & Nikolai Mikhailov: Pisa, Dipartimento di Linguistica, Università di Pisa, ECIG, 2001. 205–209. p.

A neves pisai baltista a nyelvészeti értelemben vett balti nyelvterület három legnagyobb városának mai szociolingvisztikai helyzetét vizsgálja, de fő vonásokban nyelvtörténetüket is felvillantja. A legsajátosabb vonásnak az egész Baltikum, de különösen a nagyvárosok esetében a többnyelvűséget tekinti mind a múltban, mind pedig a jelenben, s úgy véli, ez valószínűleg a jövőben is így lesz. A történelmi és politikai eltérések miatt a Baltikumnak eme városi többnyelvűsége azonban különféle változatokban valósult meg.

Már a térség első balti alapítású állama, a Litván Nagyfejedelemség feltűnő többnyelvűséget mutatott. A litván államban irodalmi nyelvként a latint, a németet és a rutént használták. Napi használatban azonban a litván, a lett és az óporosz mellett számos más nyelvet is használtak. A nagyfejedelemség legerterjedtebb nyelve a rutén volt (amelyből később majd az ukrán és a fehérorosz fejlődik), a szláv lakosság többsége ezt beszélte, kisebb része a lengyelt és a (nagy)oroszt. A Litván Nagyfejedelemségben uralkodó viszonylagos vallási tolerancia következtében beszélték itt a jiddist, a karaimot és a tatárt is. Emellett a (középal)német is használatban volt a Hansa-városokban és a Porosz Hercegségben.

A későbbi évszázadokban a nyelvi sokszínűség a balti nagyvárosokban szegényedett. A Lengyel–Litván Államközösség felosztása után az orosz Birodalomhoz került részen a cári, majd a szovjet időkben az orosz nyelv szerzett pozíciókat. A két világháború közötti rövid ideig tartó függetlenség időszakát leszámítva a litván és a lett nemzeti nyelv szabad ápolására csak az utóbbi tíz évben nyílik újra lehetőség.

A hosszú ideig tartó szovjet megszállás nyomai a városi nyelvben jobban érezhetők, mert az orosz ajkú lakosság elsősorban a városokban él. Az orosz hatására mosódnak el a lettben és a litvánban a korábban oly jellegzetes intonációs különbségek, terjednek oroszos mondat szerkezetek, szóképzési modellek és természetesen tömegtelen orosz jövevényszó.

A Baltikum autochton nyelvei manapság falun jobban fennmaradnak, mind a nagyvárosokban. Az orosz még mindig igen széles körben használt nyelv: Rigában inkább, mint Vilnában, Königsbergben (Kalinyingrád) pedig szinte egyeduralkodó az orosz. Rigában érzékelhető leginkább a konfliktus az orosz nyelvvel, Vilnában az orosz pozíciói gyengébbek, viszont jelentős szerepe van a lengyelnek is. E különbség alapja az, hogy Litván-

nia etnikailag és nyelvileg viszonylag egységes, az oroszok aránya alig 10 százalék. Lettországon belül a lakosság lett ajkú és orosz ajkú közössége bomlik: a lettek aránya csak 52 százalék, míg az oroszoké, ukránoké, fehéroroszké együtt eléri a 41 százalékot.

Vilnában a litván, az orosz, a lengyel, az ukrán és a fehérorosz nyelvek közötti interferencia vizsgálata hálás témát ad nemzetközi kutatócsoportoknak. A kutatási eredmények a korábban alárendelt litván presztízsének a növekedését jelzik. Rigában az orosz ajkú lakosság negatívan viszonyul a lett nyelvhez és a lett függetlenséghez általában, ami az úgynevezett aszimmetrikus kétnyelvűséghez vezet (a lettek megtanulnak oroszul, de az oroszok nem tanulnak meg lettül). Itt a hatóságoknak azt a rendkívül kényes kérdést kell kezelniük, hogy miként biztosítsák az orosz ajkú kisebbség jogait úgy, hogy az autochton lakosság nyelve ne haljon ki.

Immanuel Kant hazájában gyökeresen más a helyzet, mint az előbbi két nagyvárosban. Kelet-Poroszország esete egészen más. A lettel és a litvánal rokon óporosz nyelv itt már a XVII. században kihalt, a kultúra és a hétköznapi érintkezés nyelve egyaránt a német lett (egy-egy körzetekben a litván is szerepet kapott). A második világháború után a Szovjetunióhoz csatolt egykori kelet-poroszországi területen az orosz nyelv vált általánossá. A háború utáni első nemzedékben már nagy fölényben voltak a szlávok (77% orosz, 9,4% fehérorosz, 5,8% ukrán). Rajtuk kívül éltek itt még litvánok (3,5%) és más szovjetunióbeli nemzetiségek (együttesen 3,7%). A százalékos arányok nagyjából mindmáig fennmaradtak, de jelentősen nőtt az örmények és az oroszországi németek aránya.

Zoltán András